

AHZÂB SURESİ 37. AYETİYLE İLGİLİ NÜZUL SEBEBİ RİVAYETLERİ VE İLMÎ DEĞERİ

Celalettin DİVLEKÇİ^(*)

Öz

Nüzul sebeplerinin tespiti, rivâyet ilimlerinin ilgi alanına giren, içtihadı yer olmayan bir konudur. Nüzul sebeplerinin Kur'an'ı anlamaya yardımcı olan vasfı dikkate alındığında, tespitinde gösterilecek gevşekliğin vahim sonuçlara yol açma ihtimali bir gerçektir. Nitekim Ahzâb Suresi 37. ayetiyle ilgili bazı rivâyetler buna dair ilginç bir örnektir. Söz konusu rivâyetler ahlaken düşük bir peygamber ve sahâbe profili çizmekte, ayrıca Peygamber'in istek ve arzularına hizmet eden bir vahiy anlayışı izlenimi vermektedir. Bu yönüyle Müslümanların zihinlerini bulandıracak, art niyetli kimselere de malzeme verecek bir mahiyet arz etmektedir. Bu çalışmamızda söz konusu rivâyetleri belli başlı tefsirlerin nasıl değerlendirdiğine yer verdik. Daha sonra, bu konuda yapılmış çağdaş bir çalışmadan da yararlanarak rivâyetlerin sened tenkidini ve ilmi değerini belirlemeye gayret ettik.

Anahtar Kelimeler: Ahzab, 37, Nüzul sebebi, Tefsir

Regarding Chapter Ahzab 37th Verse - Its Verse of Revelation and Academic Value

Abstract

Evaluating the purpose of revelation is within the study of narrations and has no place in Ijtihad (independent reasoning). When one considers the role of "reasons of revelation" in understanding the Qur'an, it is certain that an inattentive examination will result in fatal consequences. As a matter of fact, certain narrations about this specific verse (38th verse of Chapter Ahzab) is an interesting example to this phenomenon. Aforementioned narrations describe a morally dishonorable prophet and (his) companions and gives an impression of revelation as if it is to serve the prophet's wishes and desires. In this way, it would confuse muslim believers and allow for people with an ulterior motive to reach their bad intentions. In this work, we examine how mainstream commentaries assess these narrations. Furthermore, we strived to indicate the academic value and credentials of narrations utilizing a more recent, modern work focused specifically in this topic.

Keywords: al-Ahzaab, 37, the purposes of revelation, Tafser

^{*)} Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi,
(e-posta: celalettindivlekci@sdu.edu.tr)

GİRİŞ

Nüzul sebebi, bir kısım Kur'an ayetlerinin, hükmünü açıklamak ya da kendisini hikâye etmek yahut reddetmek gibi hususlar için indiği rivâyet edilen bir takım olaylardır.¹

Tefsir âlimleri, nüzul sebepleriyle ilgili rivâyetlerin sıhhatini tespitinde çoğu zaman titiz davranmışlar, hadis usulü ilminin, sahih hadisler için öne sürdüğü şartların bu rivâyetlerde de mevcut olmasını gerekli görmüşlerdir. Yani nüzul sebebi olarak nakledilen rivâyetlerin şâz ve illetli olmayarak, isnâdı Hz. Peygamber'e (s.a) veya sahâbeden yahut sonrakilerden birine varıncaya kadar adalet ve zabt sahibi kimselerin, kendileri gibi kimselerden muttasıl ve merfu senetlerle rivâyet ettikleri sahih hadis niteliğinde olmasını istemişlerdir.²

Bilindiği gibi muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e isnâd edilen bir rivâyet ya doğrudan doğruya sahâbîlerden ya da onlardan bizzat işitme yoluyla nakilde bulunan tabiiilerden gelmektedir. Bu durumda eğer bir ayet veya surenin nüzulüne şahit olan sahâbî olayı anlatırken kaynak olarak kendini göstermişse, bu haber sahih kabul edilir. Rivâyet tabîî vasıtasıyla geliyor ve bir sahâbîye nisbet ediliyorsa, bu da makbul sayılır. Ancak söz konusu haberi herhangi bir tabîî, sahâbîyi atlayarak naklediyorsa, bu tarz bir rivâyet *mürsel* haber olarak kabul edileceği için, böylesi haberlerin kabulünde iki şart ileri sürülmüştür. Bu şartlar şunlardır:

(I) Söz konusu *mürsel* haber başka bir *mürsel* haberle takviye edilmelidir.

(II) Sebebi nüzule konu olan *mürsel* rivâyet, Mücahid b. Cebr, İkrime ve Saîd b. Cübeyir gibi sahâbeden hadis rivâyet etmekle meşhur olan tabîîn müfessirlerinden birinden nakledilmelidir.³

Nüzul sebeplerinin kabulü, bazen çok daha fazla dikkat ve titizlik göstermeyi gerektirebilir. Zira nüzul sebebinin, ayet(ler)in tarihsel arka planını vermesi yönüyle, çoğu zaman yorumun çerçevesini belirlemek ve yönlendirmek gibi bir işlevi vardır. Dolayısıyla bu konuda gösterilecek herhangi bir gevşeklik ya da ihmâl, ayeti kabul edilemeyecek yorumlara maruz bırakabilmektedir.

Nitekim Ahzâb Suresi 37. ayetinin inişiyle ilgili kimi rivâyetler, bu hassasiyet ve titizlik gösterilmediği için muteber kabul edilen tefsir kitaplarında yer alıp, Müslümanların zihnini ve gönlünü bulandırabilmiştir.

Bir yönüyle hadis, tefsir, kelam ve İslam Tarihini ilgilendiren; diğer bir yönüyle insanların Hz. Peygamber'e (s.a) ve vahye bakış açısını alakadar eden bu rivâyetlerin sened tenkidi üzerinde durmanın gerekli olduğunu düşündük. Rivâyetlerin değerlendirme ve tenkidinde, günümüz araştırmacılarından Zâhir Avâd el-Elmeî'nin *mea'l-Mufessirîn ve'l-Müsteşrikîn* adlı eserinden azami şekilde istifade ettik.

1) İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-Tenvîr, I, 46.

2) Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 233-234.

3) Polat, *Mürsel Hadisler*, ss. 118-135.

4) وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُمْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ

ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا Ahzâb, 33/36.

1. Problemin Ortaya Konması

“Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve Resulü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık onların, işlerinde başkasını seçme hakları olamaz. Allah’ın ve Resulünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır.”⁴

Tefsirlerin belirttiğine göre bu âyetin iniş sebebi Hz. Peygamber’in, Zeyd b. Hârise (ö.8/m.629) ile Zeyneb bint Cahş’ı (ö.20/m.629) evlendirmesidir.⁵ Zeyd toplumsal sınıf itibarıyla köle olup, Hz. Peygamber tarafından özgürlüğüne kavuşturulmuş, bu arada evlatlığı olma şerefine nâil olmuştur. Hz. Zeyneb ise Peygamber Efendimiz’le arasında akrabalık bağı olan, soylu bir ailedendi.

Zeyd ile Zeyneb’in evliliği, Hz. Peygamber tarafından açıkça belirtilmiş olmasa da, araştırmacılar tarafından toplumsal sınıf farklılığını ortadan kaldırmaya doğru atılmış bir adım olarak yorumlanmıştır.⁶

Ne ki işaret etmiş olduğumuz bu sınıf farklılığı karı-koca ilişkilerini derinden etkilemiş, bu husus zaman zaman Zeyd tarafından Peygamber Efendimiz’e intikal ettirilmiş, Peygamber Efendimiz de kendisine evliliğini devam ettirme hususunda nasihatlerde bulunmuştur.⁷ Buna rağmen Zeyd ile Zeyneb’in evlilikleri yaklaşık bir sene sonra bitme noktasına gelmiştir.⁸

Bu noktada tefsir ve tabakât kitaplarında, sallantıda olan bu evliliğin bitiş sebebi olarak kabul edilebilecek farklı varyantları olan bir olaya yer verilir ki bu olay aynı zamanda bir başka evliliğe doğru atılmış bir adımı da anlatır. Bu olay aynı zamanda, bazı müfessirler tarafından Ahzâb Suresi 37. ayetinin nüzul sebebi olarak kabul edilir. Buna geçmeden önce söz konusu ayetle ilgili iki hususa dikkat çekmek istiyoruz.

وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا

“Bir zaman, Allah’ın kendisine lütufta bulunduğu, senin de lütuftkâr davrandığın kişiye ‘Eşinle evlilik bağını koru, Allah’tan kork’ demiştin. Bunu derken Allah’ın ileride açıklayacağı şeyi içinde gizliyordun, kendisinden çekinme hususunda Allah’ın önceliği bulunduğu halde sen halktan çekiniyordun. Zeyd onunla beraber olduktan sonra, müminlere evlâtlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınla evlendirdik. Allah’ın emri elbet yerine getirilecektir.” Ahzâb, 33/37.

5) Beğavî, *Meâlimü’l-Tenzîl*, VI, 353.

6) Elmeî, *Mea’l-Müfessirin*, s. 63; Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât*, s. 324. Krş. Karaman, v.d. Kur’an Yolu, IV, 386.

7) İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XI, 171.

8) Elmeî, *age*. s. 63.

Ayette geçen *وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ* “Allah’ın ileride açıklayacağı bir şeyi içinde gizliyordun” ifadesiyle *وَتَخَشَى النَّاسَ* “sen halktan çekiniyordun” ifadelerine özellikle dikkat çekmek istiyoruz. Zira ayetteki bu iki ifade zikredeceğimiz nüzul sebebinin bir yerde ayete montajlandığı yerdir. Bahse konu nüzul sebebi rivayetlerine Hz. Âişe’nin “Eğer Allah’ın Rasülü Kur’an’ından bir şey gizleyecek olsaydı, bu ayeti gizlerdi.”⁹ sözü de eklenince mesele iyice problematik hale gelmektedir.

Söz konusu rivâyet özetle şu şekildedir: “Hz. Peygamber Zeyd b. Hârise’yi görmek için Zeyd’in evine gelir. Zeyd evde yoktur. Kapıya eşi Zeyneb çıkar. Zeyneb, Hz. Peygamber’i eve davet eder. Hz. Peygamber bu daveti kabul etmez ve bir şeyler söyleyerek geri döner. Zeyneb bu sözlerden yalnızca şu kadarını anlamıştır: “*Ey kalpleri evirip çeviren sen her noksandan uzaksın.*” Kocasını Zeyd eve dönünce Zeyneb olanları anlatır. Zeyd Hz. Peygamber’in yanına gider ve ona ‘Ya Rasülallah evime kadar gelmişsiniz niçin içeri girmediniz? Herhalde Zeyneb’i beğendiniz... Dilerseniz ondan ayrılalım’ der. Bunun üzerine Hz. Peygamber ‘*Eşini yanında tut ve Allah’tan kork!*’ der. Fakat Zeyd bunu yapamaz. Eşi Zeyneb’i boşar. İddeti bitince de Zeyneb’le Hz. Peygamber evlenir”¹⁰

Kıssacılara ait bir başka haber ise şu şekildedir: “Hz. Peygamber Zeyd’in evine gelir, Zeyneb’i evin ortasında oturmuş bir vaziyette koku ezerken görür ve *سبحان خالق النور فتبارك الله أحسن الخالقين* “*Ey nuru yaratan Allah’ım her türlü noksandan uzaksın. Yaratanların en güzeli yüceler yücesisin.*” diyerek dönüp gider. Zeyd eve gelince, Zeyneb olanları anlatır. Bunun üzerine Zeyd eşine, ‘Herhalde sevgin Hz. Peygamber’in gönlüne düştü... İstersen seni boşayayım da Hz. Peygamber alsın’ der. Zeyneb, ‘Korkarım sen beni boşarsın ama o benimle evlenmez’ der. Derken Zeyd Hz. Peygamber’in yanına gider ve Zeyneb’i boşamak istediğini söyler. Hz. Peygamber ise kendisine, ‘*eşini yanında tutmasını ve Allah’tan korkmasını*’ emir buyurur”¹¹

Bu rivayetleri Ahzâb Suresinin mezkûr ayetlerinin nüzul sebebi olarak kabul ettiğimizde, karşımıza evlatlığının karısına göz koyan (!) toplumun baskı ve kınamasından kurtulmak için de kendisine kılıf olabilecek ayetler indiren bir Peygamber (!) Bu Peygamber’in arzusunun gerçekleşmesine önyak olan, koca konumunda bir sahâbî (!) ve nihayet kocasının nikâhı altındayken bir başkasıyla evlenmek için kocasını adeta yönlendiren bir kadın sahâbî ve müminlerin annesi (!) tablosu ortaya çıkmaktadır.

2. Müfessirlerin Konuya Bakışı:

İbn Sa’d (ö.230) ve Taberî (ö.310) gibi tarihçilerin gelişigüzel naklettiği bu tür rivâyetler, ileride üzerinde duracağımız üzere, gerek sened gerekse metin açısından tenkide açık olmasına rağmen, maalesef Semerkandî (ö.375), Zemaşşerî (ö.457), Beğavî (ö.510) ve Fahreddin er-Râzî (ö.606) gibi bir kısım müfessirlerin eserlerinde kendisine yer bulabilmiştir.

9) Buhârî, Tevhid, 22; Müslim, İman, 77.

10) Elmeî, *age.* s. 11.

11) Agy.

Bu konuda, müfessirleri “rivâyetleri kullanmakta sakınca görmeyenler”, “rivâyetleri doğru bulmamakla birlikte bir sakınca içermediğini düşünenler” ve “rivâyetleri kabul edilemez görenler” şeklinde üç grupta ele alabiliriz.

Yukarıda ismi geçen müfessirleri birinci grupta, Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1942) ve Tâhir b. Âşûr (ö.1973) gibi müfessirlerimizi ikinci grupta; İbnü'l-Arabî (ö.543), Kurtubî (ö.671) ve İbn Kesîr (ö.774) gibi müfessirleri de üçüncü grupta mütalaa etmek mümkündür.

Hem dirayet hem de rivâyet ilimleri açısından kabul edilmesi mümkün olmayan bu tür rivâyetlerin, ilim geleneğinin temel referansları konumunda olan eserlere girmiş olması, bu eserlerin ilim çevreleri ve dini bilgisi ortalamanın üzerindeki halk kitleleri üzerindeki etkisi dikkate alındığında endişe vericidir.

2.1. Rivâyetleri kullanmakta sakınca görmeyenler:

a. Semerkandî: Rivâyet malzemesini değerlendirme noktasında İbn Cerir gibidir; tefsirinde rivâyetlerin pek azı hariç tenkit ve tercihte bulunmaz. Ayrıca Kelbî ve Süddî gibi *tüküllime fih* olan kişilerden rivayette bulunur.¹²

Müfessir, birisi Katâde diğeri İbn Abbas'tan gelen, yukarda özetini vermiş olduğumuz iki rivâyete yer verir. Semerkandî'nin burada problem olarak gördüğü husus, Hz. Peygamber'in evli bir kadını beğenmiş olması değil de, Zeyneb'i boşaması konusunda, Zeyd'e içinden geçenin tam tersini söylemesidir.

Semerkandî aslında bulduğunu zannettiği çözümlerle, problem ettiği hususu daha da karmaşık hale getirir. Ona göre, Peygamber'in içinden boşamasını istediği halde Zeyd'e, “boşama” demesi bir tür “emr-i bil maruf”tur. Hz. Peygamber böyle yapmakla nefsinin isteğini reddetmiştir. Aynı zamanda bu Peygamberî bir ameldir de.¹³

Görüldüğü üzere müfessir rivâyetin senedi yahut içeriğinde herhangi bir beis görmekte, Hz. Peygamber'in Zeyd'e eşini boşama konusunda içinden geçeni söylememesini de nefsinin terbiye etmesi şeklinde izah etmektedir.

b. el-Beğavî: Tefsirde imam olduğu kadar fıkhıta ve hadiste de imam olan, Sübkî'nin (ö.771) övgüsüne mazhar olmuş¹⁴ Beğavî, *وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ* “Allah'ın ileride açıklayacağı şeyi içinde gizliyordun.”¹⁵ ayetinin tefsirinde İbn Abbas'a nisbet edilen şu rivâyete yer verir: “Yani içinde Zeyneb'i sevdiğini gizliyordun.”¹⁶ Müfessirimiz

12) Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, I, 227.

13) Bkz. Semerkandî, *Bahrü'l-Ulûm*, III, 51-53. Semerkandî akıl ve izan ölçülerini zorlayan şöyle bir izahta bulunur: Hz. Peygamber, ileride kendisine eş olacağı bildirildiği halde Zeyneb'i Zeyd'le evlendirmiştir. Evlilikleri yürümeyince, Zeyneb'in kendisine eş olacağını bildiği halde, boşanmalarını tasvib etmemiştir. Zeyd karısını boşadığında da “millet evlatlığımın karısıyla evlendi” der korkusuyla Zeyneb'i nikâhına almaktan kaçınmıştır. Daha sonra Allah evlatlık kurumunun kalktığını göstermek için Zeyneb'le evlenmesini emir buyurmuş, o da bunun üzerine evlenmiştir. Semerkandî, *age*, III, 54.

14) Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, I, 236.

15) Ahzâb, 33/37.

16) Bkz. Beğavî, *Meâlimü'l-Tenzîl*, VI, 355.

bu rivâyetin etkisiyle olsa gerek, devamında şöyle der: “Hz. Peygamber içinden, Zeyd kendisinden ayrılrsa da Zeyneb’i ben alsam diyordu.”¹⁷

Bu rivâyetleri dirayet tefsirinin iki büyük ismi olan Fahreddin er-Râzî ve Zemahşerî’nin de muhteva açısından kabul edilir bulması dikkat çekicidir.

c. er-Râzî: Râzî’nin konuyla ilgili yaptığı nakle geçmeden önce, kendisinin rivâyet ilimlerdeki konumuna kısaca temas edelim: “Râzî, tefsirinde yeri geldikçe hadis usûlü konularında da görüş beyan eder. Tefsirinin mukaddimesinde, lafızların delâletinden bahsederken kısaca âhad ve mütevatir haberlere işaret eder”¹⁸

Bazen hadisin sıhhatinden bahseder; “Bu hadis meşhur olduğu gibi mütevatirdir, tevatüren sabit oldu ki, sahih hadiste rivâyet edilir, bu meşhur hadistir”, gibi ifadeler kullanır. Râvîlerin durumundan bahsettiği de olur: “Haccâc b. Ertâ’in rivâyeti zayıftır, bu hadis rivâyet yönünden zayıftır” demesi gibi. Râzî aklî yönlerden belirli bir rivâyete kâni olmazsa onu kabul etmez. İsterse râvîler büyük muhaddislerden olsun.”¹⁹

Ne gariptir ki Râzî’nin tavrı bu olmasına rağmen söz konusu asılsız rivâyetlerden o da etkilenmiş ve bir cümleyle de olsa bunlara yer vermiştir. Râzî, “Allah’ın ileride açıklayacağı şeyi içinde gizliyordun” Ahzâb, 33/37. âyetinin tefsirinde şöyle der: “Zeyneb’le evlenme isteğini gizliyordun.”²⁰

d. Zemahşerî: Zemahşerî söz konusu asılsız rivâyeti naklettikten sonra, Hz. Peygamber’in kalbinde gizlediği şeyin ne olduğu sorusunu sorar ve bu soruya, “Zeyneb’i sevmesidir” şeklinde cevap verir.²¹

Rivâyet ilimlerinde öne çıkmış müfessirlerden, haklı olarak beklenen, ilmî müktesebatlarıyla mütenasip bir şekilde bu rivâyetleri tenkit süzgecinden geçirmek ve rivâyetin okurda oluşturacağı menfi düşüncelere imkân vermemektir. Aynı şekilde Kur’an’a yaklaşımlarında dirayeti önceleyen müfessirlerden beklenen de bu rivâyette dile getirilen çarpıklığı görmeleri ve reddetmeleridir.

Öte yandan tefsirlerde kendisine yer bulan bu rivâyetlerin peşin fikirli ve art niyetli bir takım oryantalistlere malzeme olacağı malumdur. Nitekim Leon Caetani, Emile Dermenghem ve Savary gibi kimileri bu rivâyetleri kullanmakla kalmamışlar, bir takım ekleme ve ilavelerde bile bulunmuşlardır.²²

2.2. Rivâyetler doğru olsa bile bir sakınca içermediğini düşünenler:

Bu rivâyetleri asılsız kabul etmekle birlikte, gerçek olduğu kabul edilse bile ortada bir sakınca olmadığını düşünen müfessirlerimiz de vardır. Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1942) ve Tâhir b. Âşûr (ö.1973) konuya bu şekilde yaklaşmaktadır.

17) Agy.

18) Geniş bilgi için bkz. Denizkuşları, *Tahrîc Çalışmaları ve et-Tefsîru’l-Kebirde Hadis*, s. 15-19.

19) Agy.

20) Râzî, *Mefatihü’l-Ğayb*, XIII, 183.

21) Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 524.

22) Ateş, *Oryantalistlerin Hz. Peygamber ile İlgili İddialarına Cevaplar*, ss. 111-113.

a. Elmalılı: Elmalılı, bu hâdise hadis ilmi açısından sahih olarak sabit değildir, tespitini yapmakla birlikte “Ansızın görülen bir güzelin cemalini, kemâl-i nezahatle hiss-ü takdir ederek yaradanın sun-u kudretini tesbih ve tenzih ile i’lân etmekte Enbiyanın şâni ismetine muhalif hiç bir ma’nâ olmadığından bu hikâyenin vukuunu farz etmekte esas i’tibariyle bir mahzur yoktur.” der.²³

Bu olay doğru kabul edildiği takdirde acaba Elmalılı merhumun yorumladığı şekliyle yorumlamak mümkün müdür? Herhangi bir yanlış anlama yahut karışıklığın önüne geçmek için rivâyeti Elmalılı’nın anladığı ve naklettiği şekliyle aynen nakletmek istiyoruz: “Burada tefsirler şöyle bir fıkrâ derç etmişler: gûya Resûl-i ekrem sallallahü aleyhi ve sellem Zeyneb’i Zeyd’e nikâh ettikten bir zaman sonra ona tesadüfen bir gözü ılışmış, birden bire cemâli gönlünde bir mevki almış da *سبحان الله مقلب القلوب*, demiş, *Zeyneb de bu tesbihi işitmiş, Zeyde söylemiş, Zeyd intikal eylemiş ve bunun üzerine Zeyneble suhbeti muvafık görmiyerek Rasullullah’a gelmiş ‘ben sahibemden ayrılmak istiyorum.’ demiş, Rasullullah da ne var? Ondan seni şüpheye düşürecek bir şey mi oldu? buyurmuş, Zeyd, ‘Yok vallahi ben ondan hayırdan başka bir şey görmedim ve lâkin şerafetinden dolayı bana taazzum ediyor’ demiş ve o vakit Rasullullah *رُوجِكَ عَلَيْكَ* buyurmuş”²⁴*

• Eğer rivayetteki bu takdir müfessirin anladığı şekliyle “kemâl-i nezahatle yapılmış bir hiss-i takdir” ise Zeyd neye “intikal” ediyor?²⁵ Neden bu olay üzerine Zeyneb’le suhbeti muvafık görmüyor? Ve neden Rasûlullah’a gelip eşini boşamak istediğini söylüyor? Demek ki müfessir tarafından “takdir” olarak yorumlanan husus, Zeyd tarafından aynı şekilde yorumlanmamış... Sonda bu sözlerin takdir hissi ile söylenmiş olmasıyla (!) olayın evlilikle neticelenmesini telif etmek mümkün müdür?

• Rivâyette geçen tesbîhin “Kalpleri evirip çeviren Allah ne yücedir!” şeklinde olması ne anlam ifade etmektedir? Bu söz sahibinin çevresine eskisi gibi bakmadığının, gönül dünyasında bir değişiklik olduğunun ifadesidir. Dolayısıyla “Hz. Peygamber, Zeyneb’i, ilk defa görmedi çok önceden tanıyordu” şeklinde yapılacak bir savunmayı da çökeriyor. Elmalılı rivâyeti metin açısından tenkit ederken, Peygamberimiz’in Zeyneb’i ilk defa görmediğini, her haliyle önceden de bildiğini söyleyerek, rivâyetin metin açısından da temelsiz olduğuna işaret eder.²⁶ Ama rivâyette geçen “tesbih”in böyle bir bağlamda ne anlama gelebileceği üzerinde durmaz.²⁷

23) Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 3901.

24) Elmalılı, *age*, VI, 3900, 3901. Krş. Kâdî İyâz, *Şifâ*, s. 731.

25) İntikal etmenin, söylenen sözdeki manayı ve maksadı anlama, kavrama anlamına geldiğine dair bkz. Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, II, s. 1422.

26) Saniyen, dirâyet i’tibariyle: Zeynebin hüsn-ü cemalini Resulullahın henüz yeni görüp anlamış olması aklen şâyani kabul değildir. Zira Zeyneb Resulullahın yakın akrabasından olmakla ta çocukluğundan beri görüp bildiği ve bâhusus henüz tesettür emredilmemiş bulunduğu için hüsn-ü endamını yakından tanıya geldiği bir kadın iken bunu ilk olarak bu kerre görülmüş beğenilivermiş diye anlatmak kendi kendini tekdiz eden bir hikâyedir. Elmalılı, *age*, VI, 3901.

27) Bu argümanı Kâdî İyâz’ın (ö.544) naklettiğine göre, Kuşeyrî de (ö.344) kullanır. Kâdî İyâz, *age*, s. 430.

Elmalılı naklettiği şekliyle rivâyeti, ne rivâyet ilimleri açısından ne de dirâyet açısından doğru bulmaz, kaldı ki doğru bile olsa ortada mahzurlu bir durumun olmadığını söyler.

b. Tâhir b. Âşûr: Söz konusu rivâyeti özet olarak veren Tâhir b. Âşûr, rivâyetin isnadlarında çeşitli düzeylerde *vehn* olmasına rağmen kıssa şeklinde gündeme getirildiğini söyler sonra da şu ifadeyi kullanır: “*Velev ki bütün bunlar doğru olsa bile, içinde nübüvvet makamı için kusur olabilecek bir husus yoktur.*” İbn Âşûr daha sonra garip bir şekilde bu durumun makul kabul edilebileceğini ve ortada yadırganacak bir şeyin olmadığını izaha çalışır. Şöyle der:

• Hz. Peygamber’in Zeyneb’i Zeyd’in evinde görmesine gelirsek, eğer bu kasten bir hareketse, Rasûlullah’ın içeri girmeden önce izin istemiş olması gerekirdi, çünkü evlere izinle girmek vaciptir, bu durumda Hz. Peygamber’in Zeyneb’in yüzünü görüp kendisini beğendiğinde bir şüphe yoktur, şeklindeki görüşün doğru olduğunu zannetmiyorum. Çünkü kadınlar henüz yüzlerini örtmüyordu. Ayrıca Zeyd Peygamberimiz’le en çok içli dışlı olan kişiydi. Zeyneb de halasının kızı, kölesi ve evlatlığının da hanımıydı. Aile içinden birisiydi, nitekim kendisini Zeyd’le evlendiren de bizzat Peygamberimiz’in kendisiydi. Dolayısıyla –denildiği şekliyle rüzgâr örtüsünü açmış O da (s.a) daha önce görmediği şekliyle kendisini görmüş olsa bile - Hz. Peygamber’in Zeyneb’i o şekilde ilk defa görmüş olması söz konusu olamaz. Sonra aniden gerçekleşen görüşten dolayı bir sorumluluk da yoktur. Haram olmayan bir bakışın ardından hâsıl olan beğeni zorunlu bir durumdur, insan böyle bir durumda kendisini kontrol edemez. Böyle bir beğeni, bir bahçeyi, çiçeği yahut atı beğenmek gibi bir şeydir. Bakan kişi tekrar tekrar bakmadıktan sonra, bu Allah’ın Kur’an’da adına ziynet dediği şeydir.²⁸

İbn Âşûr yaklaşımını aşağıdaki argümanlarla da teyit eder:

• Peygamberimiz’in gönlüne düşen Zeyneb’le evlenme arzusuna gelince, böyle bir şey vaki olsa bile büyük bir sorun değildir. Çünkü bu akla düşen bir şey olup, insanın elinde olmayan bir durumdur.²⁹

• Diyelim ki Zeyd Hz. Peygamber’in Zeyneb’le evlenmek istediğini biliyordu ve bundan dolayı -Hz. Peygamber’den bu konuda bir emir almadan- kendiliğinden Zeyneb’i boşadı. Bunda da şaşılacak bir durum yoktur. Çünkü sahâbe Peygamber’i kendilerine tercih ediyordu. Nitekim Dihyetü’l-Kelbî, Hayber’de kendisine ganimet olarak düşen Safiyye bint Huyey’den Peygamberimiz için vazgeçmişti. Sad b. er-Rebî de Peygamberimiz’in kendisini Abdurrahman b. Avf’la kardeş yapmasından sonra, Abdurrahman b. Avf’a eşlerinden hangisini dilerse ondan vazgeçebileceğini söylemişti.³⁰

Kısaca, Tâhir b. Âşûr rivâyeti sened açısından zayıf olarak niteler. Ona göre böyle bir olay vâki değildir, olsa bile bir mahzur içermemektedir. Her iki müfessirin söz konusu rivâyetin içeriğinde bir mahzur olmadığını izaha çalışmaları, yaşadıkları dönemde bu ri-

28) İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXII, 36.

29) Agy.

30) Agy.

vayetler üzerinden Peygamberimiz'e ve İslam'a yapılan saldırıları, bir çeşit etkisiz hale getirme çabasıdır. Gerçekliği olmayan bir olay üzerinden, savunma geliştirmek ve meşruiyet arayışına gitmek, her şeyden önce İslam âliminin zihnindeki peygamber tasavvurunu toplum nezdinde tartışmalı hale getirecek ve hedeflenen amaca hizmet etmeyecektir.

2.3. Rivâyetleri kabul edilemez olarak görenler:

a. İbnü'l-Arabî: Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (ö.543) tefsirinde, ilgili ayeti verdikten sonra, "Birinci Mesele" alt başlığı altında ayetin sebab-i nüzulü üzerinde durur ve şöyle der: "Müfessirler bu konuda şunu naklederler; Hz. Peygamber, Zeyd'in evine gelir. Zeyd'in karısını ayaktayken görür. Kendisini beğenir ve şöyle der: سبحان مقلب القلوب 'Ey kalpleri evirip çeviren sen her noksandan uzaksın.'"

"Zeyneb bunu duyunca oturur. Zeyd eve gelince olanları anlatır. Zeyd, karısının anlatıklarından eşinin Hz. Peygamber'in gönlüne düştüğünü anlar. Hz. Peygamber'in yanına gelir ve şöyle der: "Ya Rasûlallah izin ver Zeyneb'i boşayayım, zira dili çok uzun! Hz. Peygamber, kendisine eşini yanında tutmasını söyler. Hâlbuki kalbinde başka düşünceler vardır. Sonunda Zeyd, Zeyneb'i boşar. Zeyneb'in iddeti bitince Hz. Peygamber Zeyd'e 'Beni bir çıtlat bakalım' der. Zeyd, Zeyneb'e gider ve Hz. Peygamber'in kendisini dünür-cü olarak gönderdiğini müjdelar. Zeyneb, 'Ben Rabbim'den bir emir gelinceye kadar bir şey yapamam der' ve namaza durur, bunun üzerine söz konusu ayet nazil olur."³¹

İbnü'l-Arabî, sonuç olarak bütün bu rivâyetlerin *sâktu'l-esânîd* olduğunu belirtip, devamla doğru olan rivâyetin Hz. Âişe'den gelen, "Şayet Hz. Peygamber vahye dair bir şey gizlemiş olsaydı bu ayeti gizlerdi" şeklindeki rivâyetin olduğunu söyle.³²

b. İbn Kesîr: İbn Kesîr ilgili ayetin tefsirinde şu cümlelere yer verir: "İbn Ebî Hâtîm, Ali b. Zeyd b. Cüd'ân'ın şöyle dediğini rivâyet etti. Ali b. el-Huseyn bana "Allah'ın ileride açıklayacağı bir şeyi içinde gizliyordun." ayeti hakkında Hasen'in ne dediğini sordu. Kendisine ne dediğini söyledim. Hayır diyerek kabul etmedi ve şöyle devam etti; "Allah Peygamber'ine Zeyneb'in ileride kendisine eş olacağını bildirdi. Zeyd de şikâyet için kendisine gelince, ona 'Allah'tan kork ve eşini yanında tut!'" dedi. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: "Ya Muhammed! Seni onunla evlendireceğimi haber vermiştim. Sense Allah'ın ileride açıklayacağı bu şeyi (yani evlenme meselesini) içinde gizliyordun."³³

c. Kurtubî: Âlimlerin, ayetin tevili konusunda ihtilaf ettiklerini belirten Kurtubî devamla şöyle der: "Katâde, İbn Zeyd ve bir grup müfessir ki içlerinde Taberî ve diğerleri de vardır. Hz. Peygamber'in Zeyneb'i Zeyd'in nikâhı altında olduğu halde beğendiği ve kendisiyle evlenmeye can attığı görüşündedirler." Kurtubî malum rivâyeti ufak tefek farklılıklarla naklettikten sonra, kendisine göre en uygun rivâyetin aşağıda nakledeceğimiz rivâyet olduğunu söyler.

31) İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 575.

32) İbnü'l-Arabî, *age*. III, 577.

33) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XI, 172.

“Ali b. el-Huseyn’den rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber’e Cenab-ı Hak, Zeyd’in Zeyneb’i boşayacağını ve bizzat Allah’ın evlendirmesiyle Zeyneb’in kendisine eş olacağını vahiy etmişti. Zeyd, Zeyneb’in ahlakını, itaatsizliğini bildirince Hz. Peygamber nezaket ve tavsiye babından ‘Bu sözden dolayı Allah’tan kork ve eşini yanında tut!’ buyurdu. Hâlbuki Zeyd’in karısını boşayacağını ve onunla kendisinin evleneceğini biliyordu. Hz. Peygamber’in içinde gizlediği şey buydu! Bu yüzden ona ‘boşa’ demedi. Çünkü Zeyneb’in yakın bir zamanda kendisine eş olacağını biliyordu. Hz. Peygamber, kendisine boşamasını emrettikten sonra, üstelik Zeyd kendisinin azatlı kölesiyken, Zeyneb’le evlendiği takdirde, insanların arkasından laf etmelerinden korkuyordu. Bu yüzden yüce Allah, kendisinin mubah kıldığı bir şey hakkında insanlardan korkmasından ve eşini boşayacağını bildiği halde ‘Eşini yanında tut’ demesinden dolayı kendisini kınıyordu.”³⁴

“Allah Peygamber’ine kendisinin, her zaman korkulmaya en layık varlık olduğunu bildirdi. Âlimlerimiz bu görüşün bu ayetin tefsiri konusunda söylenenlerin en güzeli olduğunu söylemişlerdir. Zührî, Kadı Bekr b. Alâ el-Kuşeyrî, Ebu Bekr İbnü’l-Arabî ve diğer tahkik ehli müfessir ve âlimlerimizin benimsediği görüş de budur.”³⁵

Burada sadece belli başlı tefsirlere yer verdik. Bunların yanı sıra, söz konusu rivâyetleri reddedenler arasında Âlûsî³⁶ (ö.1273) ve Cemaleddin Kâsımî³⁷ (ö.1914) gibi müfessirleri de eklemek gerekir Asıl dikkat çeken nokta ise Esbâbü’-n-Nüzûl’le ilgili kadim yahut muâsir hiçbir eserde bu rivayetlere yer verilmemiş olmasıdır.³⁸

3- Rivâyetlerin Kaynak ve Senedleri

3.1. İbn Cerir et-Taberî’de yeralan rivâyetler: Taberî’nin (ö.310) konuyla ilgili yapmış olduğu rivâyetlere geçmeden önce, rivâyet tefsirinin elimize ulaşan ilk örneği olması hasebiyle, tefsirinin rivâyet ilimlerindeki konumuna kısaca temas edelim. Muhammed ez-Zehebî, Taberî’nin güvenilirliği hakkında şunları söyler: “*Lisanü’l-Mizan* sahibi, Taberî’nin güvenilir, doğru ve biraz da Şîf taraftarı olduğunu ama bunun zararsız bir seviyede olduğunu ifade eder. İbn Cerîr tefsirinde İsrailî haberler nakleder. Rivâyetlerin isnadında Ka’bu’l-Ahbar, Vehb b. Münebbih, Süddî vs. vardır. *Taberî Tefsiri*’nin bu açıdan çok ciddî bir tenkide ihtiyacı vardır.” Zehebî’ye göre, Taberî yapmış olduğu rivâyetlerin senedini tam olarak vermekle üzerine düşen görevi yerine getirmiştir.³⁹

İbn Cerîr hadis usulündeki *rivâyetin senedini veren kimse, senedin ricalini araştırma, adalet ya da cerh açısından durumlarını öğrenme sorumluluğunu sana yüklemiş demektir*

34) Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmî’l-Kur’an*, VII, 122-124.

35) Agy.

36) Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XXII, 24.

37) Kâsımî, *Mehâsinü’r-Tevil*, XIII, 4863-4870.

38) Vâhidî, *Esbâbü’-n-Nüzûl*, s. 370; Suyûtî, *Lübâbü’-n-Nükûl*, s. 391; Ak, *Teshîlü’l-Vüsûl ilâ Marifeti Esbâbi’-n-Nüzûl*; Uleyvâ, *Câmiu’-n-Nükûl fî Esbâbi’-n-Nüzûl*, II, 274, 275; el-Vâdiî, *es-Sahîhu’l-Müsned min Esbâbi’-n-Nüzûl*, s. 188; el-Kâdî, *Esbâbü’-n-Nüzûl anî’s-Sahâbeti ve’l-Müfessirin*, s. 313, 314.

39) Zehebî, *age*, I, 214-217.

kabulüne uygun olarak hareket etmiştir.⁴⁰ Ne ki rivâyetlerin müfessirler tarafından ele alış ve kullanılış keyfiyeti bu kabule uygun olarak gerçekleşmemiştir.

Yaptığı rivâyet: 1- Bize Bişr tahdis etti, o dedi ki; bize Yezid tahdis etti, o dedi ki; bize Saîd Katâde'den tahdis etti:⁴¹ “‘Allah’ın kendisine nimet verdiği kimseye (...)’ Bu Zeyd’tir. Allah kendisini İslam’la nimetlendirmiştir. ‘Senin de kendisine iyilikte bulunduğu kimseye’ Rasulullah kendisini azat etmişti. ‘Eşini yanında tut ve Allah’tan kork! diyorsun. Allah’ın açığa vuracağı şeyi içinde gizliyorsun’ Râvî şöyle dedi: Hz. Peygamber içinde Zeyd’in, karısı Zeyneb’i boşamasını istediğini gizliyordu. ‘kendisinden çekinme hususunda Allah’ın önceliği bulunduğu halde sen insanlardan çekiniyordun’ Hz. Peygamber insanların sözlerinden korkuyordu.⁴²

2- Bana Yunus tahdis etti, o dedi ki; bize İbn Vehb, İbn Zeyd’in şöyle dediğini haber verdi:⁴³ “Hz. Peygamber, Zeyd b. Hârise’yi halasının kızı Zeyneb bint Cahş’la evlendirmişti. Günün birinde Hz. Peygamber Zeyd’i görmek için evine gider. Kapıda kıldan bir perde vardır. Derken rüzgâr kapıdaki perdeyi açar. Zeyneb odanın ortasında ev haliyle oturmaktadır. O anda sevgisi Hz. Peygamber’in kalbine düşmüş ve artık kocası Zeyd’ten soğumuştur. Bunun üzerine Zeyd Hz. Peygamber’e gelerek, ‘Ya Rasûlallah, ben eşimden ayrılmak istiyorum’ der ve aralarındaki diyalog şu şekilde gelişir:

- Neyin var? Ortada seni şüphelendiren bir şey mi var?
- Vallahi hiç bir şey yok! Bu güne kadar hiçbir kötülüğünü görmedim!
- Eşini yanında tut ve Allah’tan kork!

Nitekim Cenab-ı Hakkın şu ayeti de buna işaret etmektedir: “Bir zaman, Allah’ın kendisine lütufta bulunduğu, senin de lütuftâr davrandığın kişiye ‘Eşinle evlilik bağını koru, Allah’tan kork’ demiştin. Bunu derken Allah’ın ileride açıklayacağı bir şeyi içinde gizliyordun!”⁴⁴ Yani Zeyd eşinden ayrıldığı takdirde eşiyile evleneceğini gizliyordun.⁴⁵

3- Bize Hallad b. Eslem tahdis etti, o dedi ki; bize İbn Uyeyne, Ali b. Yezîd b. Cüd’ân’dan, o da Ali b. Huseyn’den rivâyet etti, o dedi ki:⁴⁶ “Yüce Allah Peygamber’ine, Zeyneb’in yakın bir zamanda eşlerinden birisi olacağını haber verdi. Zeyd, eşinden şikâyet ederek kendisine geldiği vakit, ona, ‘Allah’tan kork ve eşini yanında tut!’ dedi. İşte bunun üzerine Yüce Allah şöyle buyurdu: ‘Allah’ın ileride açıklayacağı bir şeyi içinde gizliyordun.’”⁴⁷

40) Zehebî, age. I, 214.

41) حَدَّثَنَا بَشْرٌ، قَالَ: ثنا يزيدُ، قال: ثنا سعيدٌ، عن قتادة (1)

42) Taberî, *Tefsîru’l-Taberî*, XIX, 116.

43) حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ (3)

44) Ahzâb, 33/37.

45) Taberî, *Tefsîru’l-Taberî*, XIX, 116.

46) حَدَّثَنَا خَلَادُ بْنُ أَسْلَمَ، قَالَ: ثنا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عن عليِّ بن زيدِ بن جُدعانَ عن عليِّ بن حسينِ (4)

47) Taberî, age. XIX, 117.

3.2. İbn Sa'd'ta yeralan rivâyetler: İbn Sa'd (ö.230) Hz. Peygamber'in Zeyd'i aracı yaparak Zeyneb'e talip oluşuna dair kısa bir rivâyet naklettikten sonra, Hz. Peygamber'in Zeyneb'le olan evliliğini nakleder: "**Bize Muhammed b. Umer haber verdi, o dedi ki, bana Abdullah b. Amir el-Eslemî, Muhammed b. Yahya b. Hıbban'dan tahdis etti** şöyle dedi: Hz. Peygamber, Zeyd b. Hârise'nin evine geldi. Kendisini görmek istiyordu. Zeyd'e Muhammed'in oğlu Zeyd denirdi. Büyük bir ihtimalle, Hz. Peygamber o anda Zeyd'i arıyordu ve evine geldi. Zeyd'i evde bulamadı. Zeyd'in eşi Zeyneb ev haliyle Hz. Peygamber'i karşıladı. Hz. Peygamber onu böyle görünce kafasını çevirdi. Zeyneb kendisine; 'Zeyd evde yok yâ Rasûlallah, içeriye buyursaydınız!' dedi. Hz. Peygamber içeri girmek istemedi. Zeyneb'e 'Rasulullah kapıda' denilince aceleyle üzerine bir şey almadan kapıya koşmuştu, o hali Hz. Peygamber'in hoşuna gitti. Hz. Peygamber bir şeyler mırıldanarak geri döndü, sözlerinden yalnızca şunlar anlaşılıyordu: '*Ey kalpleri evirip çeviren sen her noksandan uzaksın.*'"⁴⁸

4-Rivâyetlerin Tenkidi: Kanaatimizce, İslam ilim-kültür mirasının önemli bir bölümünü oluşturan, Kuran-ı Kerim'i ve Hz. Peygamber'i doğru bir şekilde tanımamızı ve anlamamızı sağlayan rivâyet ilimlerine dair bir malzemeyle karşılaştığımız zaman, bu rivâyeti sened ve metin açısından çok sıkı bir tenkit süzgecinden geçirdikten sonra kullanmalıyız. Gelen rivâyet Peygamberlerin ismet sıfatına ters düşüyorsa, İslam inanç ve akidesiyle telif edilemiyorsa, bu işe daha fazla ehemmiyet vermeli, hadis usûlündeki karşılığıyla *mütteşeddîd* olmalıyız. Haberin sübûtu sahih olmadan bir takım yorumlara gitmemeliyiz.

Sened ve metin yönüyle tenkide açık bir rivâyeti olduğu gibi kabul etmek ya da Kur'an'la ve İslam inancıyla telif etmek için nassı tevile gitmek, dini özünden uzaklaştırmak olacak, dolayısıyla insanları dinden soğutacaktır.

4.1. Taberî'de yer alan rivâyetlerin tenkidi:

1.Sened: *Bize Bişr tahdis etti, o dedi ki; bize Yezid tahdis etti, o dedi ki; bize Saîd Katâde'den tahdis etti.*

Bu sened iki yönüyle tenkit edilebilir:

Birincisi: Söz konusu hadis *maktudur*. Çünkü sened Katâde'de (ö.118) son bulmakta ve Katâde'nin herhangi bir sahabîden rivâyet edip etmediği de tasrih edilmemektedir. Bu gibi durumlarda hadisin kabulü için sahih muttasıl bir senede ihtiyaç duyulur.⁴⁹

İkincisi: Senette Saîd b. Ebî Arûbe (ö.156) vardır ki bu zât *kesîru't-tedlîs* ve *muhtelitir*.⁵⁰ Üstelik Katâde'den yaptığı rivâyet de *mu'an'an* şeklindedir. Muhaddisler, müdellisin rivâyetini, *mu'an'an* şeklinde olduğu zaman reddetmişlerdir. Çünkü müdellisle, müdellisin, senette ismini tasrih ettiği şeyhi arasındaki bir takım râvîlerin düştüğünü kabul etmektedirler.⁵¹

48) İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, VIII, 101, 102.

49) Elmeî, *age*, s. 14.

50) İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 384.

51) Elmeî, *age*.

Her ne kadar muhaddislerden büyük bir grup Saîd b. Ebî Arûbe'yi *tevsik* etse de, bu tevsik onun *muhtelit* olmasından öncedir.⁵² Bu yüzdendir ki Ebû Hâtim (ö.277) “o muhtelit olmadan önce sikaydı” der. Ebû Davud da (ö.203) Veki'in (ö.198) şöyle dediğini nakleder: “Saîd'in huzuruna gider ve hadis dinlerdik, hadisi sahih olduğu zaman alır, sahih olmadığı zaman ise almazdık.” el-Ezdî de (ö.274), Saîd b. Ebî Arûbe'nin kötü bir muhtelit olduğunu söyler. Nesâî (ö.303) ise ihtilatından sonra ondan yapılan rivâyetin hiç bir değeri olmadığını kaydeder.⁵³ Buna göre, rivâyetin sâbit olmadığına hükmedilir.⁵⁴

2. Sened: Bize Yunus tahdis etti, o dedi ki; bize Vehb İbn Zeyd'in şöyle dediğini haber verdi.

Senedi üç açıdan kabul etmek mümkün değildir:

Birincisi: Senette adı geçen İbn Vehb, Abdullah b. Vehb el-Mısırî (ö.197) olup *müdelist*ir. İbn Sa'd hakkında şöyle demiştir: “Abdullah b. Vehb bilgisi çok olup حدثنا dediği haberlerde güvenilir bir kimseydi ve tedlis yapardı. Nesâî, hadis almada *mütesâhil* olup, *la-be'se bih'*dir, demiştir. Zekeriyya b. Yahya es-Sâcî (ö.307) ise “Zâhit bir kimse olup *sadûk* ve *sikadır*. Semâ' konusunda *mütesâhildi*. Zira bulunduğu bölge halkına göre *icâzet câizdir*.”⁵⁵

Her halükarda birçok âlim kendisinin *sika* olduğunu söylemiştir. حدثنا diyerek yaptığı rivâyetlerde *kadhâ* mahal yoktur. Üzerinde durduğumuz hadiste olduğu gibi حدثنا demediği rivâyetler ise senette bazı meçhul râvîlerin bulunması ihtimalinden dolayı kabul edilmez.⁵⁶

İkincisi: İbn Zeyd –ki Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem el-Adevî'dir (ö.180), *zayıftır*.⁵⁷ Ahmed b. Hanbel (ö.241) kendisinin zayıf olduğunu söylemiş, öte yandan Buhârî (ö.256) ve Ebû Hâtim, (ö.277) Ali b. el-Medînî'nin (ö.234) kendisinin cidden çok zayıf olduğunu söylediğini naklederler. Cerh ve ta'dil ulemasından pek çok kişi hakkında konuşmuşlardır. Yani hakkında *tüküllime fih* cerh hükmünü vermişlerdir.⁵⁸

Abdullah b. Vehb el-Mısırî'nin bu hadisi, adı geçen Abdurrahman b. Zeyd'ten aldığını görmüştük. Bu zat aynı derecede zayıftır. Buna göre sened gayr-i sahih olur.⁵⁹

İbn Vehb hadisini İbn Zeyd'ten ister sarahaten nakletsin isterse *mu'an'an* şeklinde nakletsin, *kadh* illetinden ötürü rivâyet makbul değildir.⁶⁰

52) Elmeî, *agy*.

53) İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, II, 34. Krş. İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli'l-Tirmîzî*, s. 565, 567

54) Elmeî, *agy*.

55) İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, II, 454-455.

56) Elmeî, *age*. s. 15.

57) Bkz. Davûdî, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, I, 265.

58) Askalânî, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, II, 508.

59) Elmeî, s. 15.

60) *Agy*.

Üçüncüsü: Sened *munkatı*'dır. Sahâbeden herhangi birine muttasıl bir şekilde ulaşmamıştır. İnkita ne şekilde meydana gelirse gelsin, munkatı rivâyet *zayıf* grubuna dâhildir. Bir yerde sübjektif bir görüş olup, ileri sürülecek tezler için sağlam bir temel teşkil etmez.⁶¹

3. Sened: “*Bize Hallad b. Eslem tahdis etti, o dedi ki*” şeklinde başlayan senede gelince, senette yer alan Ali b. Zeyd b. Cüd'an (ö.129) *zayıftır, lâ yuhteccü bihidir*.⁶²

Yalnız Tirmizi el-Hakîm (ö.279) mübalağalı bir şekilde bu rivâyetin *hasen* olduğunu belirtmiş ve bu rivâyetin gizli bir ilim cevheri olduğunu söylemiştir.⁶³

İbn Hacer, (ö.852) İbn Ebî Hâtim'in, (ö.327) Süddî (ö.127) tarikıyla tahrîcini yaptığı rivâyetin bu rivâyetten daha güzel olduğunu ifade eder.⁶⁴

Rivâyet şu şekildedir: “*Allah'ın açığı vuracağını içinde gizliyordun...*”⁶⁵ Ayet Zeyneb bint Cahş hakkında inmiştir. Annesi, Ümeyye Abdulmuttalib'in kızı, Hz. Peygamber'in halasıydı. Hz. Peygamber kendisini mevlası Zeyd b. Hârîse ile evlendirmek isteyince önce buna razı olmamış daha sonra rıza göstermiş ve Hz. Peygamber kendisini Zeyd'le evlendirmiştir. **Daha sonra Allah, Peygamber'ine Zeyneb'in eşlerinden birisi olacağını haber vermiştir. Hz. Peygamber Zeyd'ten karısını boşamasını istemekten utanıyordu çünkü hala iki eş arasındaki karı kocalık münasebeti devam ediyordu. Bu yüzden Hz. Peygamber Zeyd'e eşini yanında tutmasını ve Allah'tan korkmasını emretmiştir.** Zira yukarıda da temas ettiğimiz gibi, Hz. Peygamber, insanların kendisini ayıplamasından ve “evlatlığının karısıyla evlendi...” demelerinden korkuyordu.⁶⁶

Nitekim Hafız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* adlı eserinde, Süddî'nin bu rivâyetini över ve şöyle der: “İbn Ebî Hâtim bu kıssayı Süddî tarikıyla tahrîc etmiş ve gayet açık ve güzel bir şekilde de serd etmiştir.”⁶⁷ İbn Hacer et-Tirmizî'nin, övgüde bulunduğu mezkûr rivâyet hakkında ise şunları söyler: “Bana öyle geliyor ki et-Tirmizî, benim ortaya koyduğum Süddî'nin tefsirine vakıf olmadı. Hâlbuki bu rivâyet, onun yaptığı rivâyetten hem daha açık hem de isnadı daha sahihtir. Zira onun yaptığı rivâyette zayıf bir râvi olan Ali b. Zeyd b. Cüd'an yer almaktadır. İbn Ebî Hâtim ve Taberî'nin tahric ettiği birçok müfessirin de naklettiği, haddizatında kendisiyle meşgul olunması yakışık almayan daha birçok haberler vardır. Güvenilir olanı benim zikrettiğim rivâyettir.”⁶⁸

4.2. İbn Sa'ad'da yeralan rivâyetlerin tenkidi: Elmeî, İbn Sa'd'a ait bu rivâyetlerin üç açıdan tenkid edilebileceğini söyler:

61) Agy.

62) İbn Sa'd, *age*. VII, 252.

63) İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 394.

64) Agy.

65) Ahzâb, 33/37.

66) İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 394.

67) Agy.

68) Agy.

Birincisi: Bu rivâyet *mürseldir*. Muhammed b. Yahya b. Hibban (ö.121) tabiidir, Medinelidir, fakihtir. Amcası Vâsi'den, Rafi' b. Hüdeyc, Enes ve diğerlerinden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden Zühârî, Yahya b. Saîd el-Ensârî, Malik, Leys ve diğerleri rivâyette bulunmuştur. Vefatı Hicrî 121'dir.⁶⁹

İkincisi: Muhammed b. Umer el-Vâkîdî'dir ki (ö.206) İbn Sa'd bu rivâyeti kendisinden almıştır. Bu şahıs hadis uleması tarafından hüsnü kabul görmemiştir. es-Sâcî hakkında şöyle der: "Bağdat kadısı olan el-Vâkîdî *müttehemdir*."⁷⁰

Buhârî de şöyle demiştir: el-Vâkîdî Medinelidir. Bağdat'ta kalmıştır. *Metrûku'l-hadistir*. Kendisini Ahmed, İbnü'l-Mubarek ve İbn Numeyr terk etmiştir. Buhârî, Ahmed'in Vâkîdî'nin yalancı olduğunu söylediğini nakleder.⁷¹

Yahya b. Maîn (ö.233) ise şöyle der: Vâkîdî zayıftır. *Leyse bişeydir, mukallibu'l-hadistir*.⁷²

Üçüncüsü: Muhammed b. Umer'in kendisinden rivâyette bulunduğu, *Abdullah b. Âmir el-Eslemî* (ö.152) zayıftır. Ahmed, (ö.241) Ebû Zür'a, (ö.264) Ebu Âsım (ö.212) ve Nesâî, bu zatın *zayıf* olduğunu söylemişlerdir. Ebû Hâtim, (ö.277) *metrûk* olduğunu söylerken, İbn Maîn *zayıf, leyse bişey* olduğunu söyler.⁷³ Buhârî ise hıfzı hakkında ileri geri konuşulduğunu, *zâhibu'l-hadis* olduğunu söyler. İbn Hibban da (ö.354) bu zatın, sened ve metinlerde *taklib* yaptığını ve *mürsel* rivâyetleri *merfu* olarak gösterdiğini nakleder.⁷⁴

Kısaca, bu rivâyetler ne sened ne de metin bakımından doğrudur. Kanaatimizce bu tür ilmi değeri olmayan rivâyet malzemelerine çeşitli sâiklerle yorum getirmeye çalışmak da onlara değer atfetmek anlamına geleceğinden doğru değildir.

5- Sahih Rivâyetler Çerçevesinde Ayetin Tefsiri

5.1. Hadis kitaplarına göre ayetin nüzul sebebi

Buhârî, Nesâî, Ahmed b. Hanbel ve Tirmîzî'nin Enes b. Mâlik'ten rivâyette ettiklerine göre; Zeyd eşinden şikâyet etmek üzere Peygamber Efendimize geldi, Hz. Peygamber kendisine eşini bırakmamasını emretti. Bunun üzerine "Allah'ın ileride açıklayacağı şeyi içinde gizliyordun."⁷⁵ ayeti nazil oldu.⁷⁶

69) Bkz. *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 726. Krş. Elmeî, *age*. s. 19.

70) İbn Hacer, *age*. III, 657. Krş. Elmeî, *age*. s. 19.

71) İbn Hacer, *agy*.

72) İbn Hacer, *agy*.

73) İbn Maîn'in hakkında *leyse bi şey dediği râvî*, rivâyeti çok az olan râvidir. Bkz. Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 201.

74) İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II. 363-364. Krş. Elmeî, *age*. s. 19.

75) *وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ* Ahzâb, 33/37.

76) Buhârî, Tefsir, 33; Nesâî, Tefsir, 33 (11343); Tirmîzî, Tefsir, 34 (3213-14); Ahmed b. Hanbel, XIV, 492. Mütased'te Rasûlullah'ın Zeyd'in evine geldiği ve Zeyneb'i gördüğü şeklinde bir rivâyet yer almaktadır. Fakat rivâyette daha ötesi yoktur. Yani tenkide medar olan mezkûr rivâyetlerde bahsedilen hadiseler yer almamaktadır. Bununla birlikte Şuayb Arnavad rivâyetin isnadının zayıf olduğunu,

Görüldüğü üzere hadis kitaplarındaki rivâyetler, ayetin Zeyd ve Zeyneb hakkında nazil olduğunu göstermektedir. Sened ve metin açısından herhangi bir problem içermemektedir. Bununla beraber, konuyu tavzihe de kavuşturmamaktadır. Şöyle ki; ayeti ve hadis kitaplarındaki nüzul sebebini okuyan birisi Hz. Peygamber'in içinde gizlediği şeyin ne olduğunu tam olarak anlamadıkça olayı iç dünyasında aydınlığa kavuşturamayacaktır.

5.2. Ayetin tahlili

Söz konusu ayetin sağlıklı ve sahih rivâyetlerle de tutarlı bir şekilde anlaşılabilmesi için şu sorunun cevaplanması gerekmektedir: Ayette ifade edilen Hz. Peygamber'in içinde gizlediği şey nedir? Aslında ayet-i kerime Hz. Peygamber'in içinde gizlediği şeyin Allah tarafından açıklanacağını söylemektedir. O takdirde Allah tarafından açıklanan husus, Hz. Peygamber'in içinde gizlediği şey yani aradığımız sorunun cevabıdır. Bu husus, *فَلَمَّا قُضِيَ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ* ayetinde⁷⁷ karşılığını bulan, Zeyneb'in Hz. Peygamber'le Allah'ın emriyle evlendirileceği gerçeğidir.⁷⁸ Buhârî ve Müslim'in Hz. Âişe'den rivâyet ettikleri, "Eğer Allah'ın Resulü kendisine indirilenden bir şey gizleyecek olsaydı, bu ayeti gizlerdi"⁷⁹ sözüyle ne kast ettiği de böylece vuzuha kavuşmaktadır.

Nitekim bu yorum, hadis kitaplarının dışında kalan sened ve metin açısından sahih kabul edilen yukarıda yer vermiş olduğumuz İbn Ebî Hâtim'in Süddî tarikıyla yaptığı rivâyetle de uyum halindedir.

Sonuç

Ahzâb Suresi 37. ayetiyle ilgili rivâyetler geçmiş âlimlerimizi meşgul ettiği kadar, günümüz ilim adamlarını da meşgul etmiş bir konudur. Asılsız olduğu kadar tehlikeli bu rivâyetlerin belli başlı rivâyet ve dirayet tefsirlerinde ve tarih kitaplarında yer alması işi daha da zorlaştırmıştır. Taberî, Râzî, Zamahşerî gibi hatırı sayılır bazı âlimlerimiz bu rivâyetlerin etkisi altında kalmışlar ve Ahzâb Suresi 37. ayetini, söz konusu rivâyetler çerçevesinde anlamışlardır.

L. Caetani, Emile Bergmenghem ve Saravy'i gibi kimi oryantalistler de bu rivâyetleri kullanmışlardır.

Öte yandan İbnü'l-Arabî, Kurtubî ve İbn Kesîr gibi diğer bazı âlimler ise konuyu tenkitçi bir tavırla ele almışlar, ahlak yoksunu bir peygamber ve sahâbe algısı oluşturan, çarpık bir anlayışın ürünü rivâyetlere yer vermemişlerdir.

İbn Hacer'in tespitine göre bize ulaşan rivâyetler içinde en makbul olanı İbn Ebî Hâtim'in Süddî tarikıyla yaptığı şu rivâyettir: Hz. Peygamber Zeyneb'i Zeyd ile evlendir-

çünkü Müemmel b. İsmâil'in *seyyü'l-hıfz* olduğunu ayrıca rivâyetin metninde garabet olduğunu söyler. Bkz. *agy.* dipnot.

77) Ahzâb, 33/37.

78) Kâdî İyâz, *Şifâ*, s. 729.

79) Buhârî, Tevhid, 22; Müslim, İman, 77.

dikten sonra, Allah kendisine Zeyneb'in eşi olacağını haber verir. Hz. Peygamber (bunu bildiği için) Zeyd'ten karısını boşamasını istemekten utanır. Çünkü hala iki eş arasında karı kocalık münasebeti devam etmektedir. Bu yüzden Hz. Peygamber Zeyd'e eşini yanında tutmasını ve Allah'tan korkmasını emretmiştir. Bu rivâyete göre Hz. Peygamber'in -ayette işaret edilen- içinde gizlediği şey, Zeyneb'in Allah'ın emriyle kendisine eş olacaktır. Nitekim aynı ayette bu husus Allah tarafından açığa vurulmuştur: “Zeyd onunla beraber olduktan sonra, müminlere evlâtlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınla evlendirdik.”⁸⁰

KAYNAKÇA

- el-Askalânî, İbn Hacer, (2001). *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, tah: Abdülkadir Şeybe el-Hamed, (1. Basım). Riyad.
- el-Askalânî, İbn Hacer, (t.y). *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- el-Askalânî, İbn Hacer, (1421). *Takrîbu't-Tehzîb*, tah: Ebu'l-Eşbâl Sağır el-Bâkistânî, Dâru'l-Âsime.
- Ateş, Ali Osman, (1996) *Oryantalistlerin Hz. Peygamber ile İlgili İddialarına Cevaplar*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Ak, Hâlid, (1998). *Teshîlü'l-Vüsûl ilâ Marifeti Esbâbi'n-Nüzûl*, (1. Basım). Beyrut: Dâru'l-Marife.
- Âlûsî, Ebu's-Senâ Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî*, Beyrut: Dâru İhyâi'Türâsi'l-Arabî, ty.
- Ayverdi, İlhan, (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (1. Basım). İstanbul: Kubbealtı.
- Beğavî. Ebû Muhammed Huseyn b. Mesûd, (1409). *Meâlimü't-Tenzîl*, (1. Basım). tah: Muhammed Abdullah en-Nemr, Riyad: Dâr Tayyibe.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, (1979). *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye.
- Davûdî, Şemsüddin, (1994). *Tabakatü'l-Müfessirîn*, (2. Basım). tah: Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü Vehbe.
- Denizkuşları, Mahmut, (1989). *Tahrîç Çalışmaları ve et-Tefsîru'l-Kebirde Hadis*, Yayınlanmamış doktora tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirci, Muhsin, (2011). *Tefsîr Usulü*, (15. Basım). İstanbul: İFAV.
- Ebû Şehbe, Muhammed, (1408). *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevdûât fi Kütübi't-Tefsîr*, Mektebetü's-Sünne.
- el-Elmeî, Zâhir, (1983) *mea'l-Müfessirîn ve'l-Müsteşrikîn*, (4. Basım). yy.
- Hanbelî, İbn Receb, (1978). *Şerhu İleli't-Tirmîzî*, (1. Basım). tah: Nuruddin İtr, Dâru'l-Melah.

80) Ahzâb, 33/37.

- İbn Âşûr, Tâhir, (1984). *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, (1988). *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Hanbel, Ahmed, (1995). *Müsned*, tah: Şuayb el-Arnâvud, (1. Basım). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Sa'd, Muhammed, (1958). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut: Dâru Sâdr.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Amr, (2000). *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, tah: Mustafa Muhammed vd. (1. Basım). Kahire: Müessesetü Kurtuba.
- Kâdî İyâz, (2006). *eş-Şifâ bi Tarîfi Hukukî'l-Mustafâ*, (2. Basım). tah: Abdüh Ali Kuşk, Beyrut: Dâru'l-Feyhâ.
- el-Kâdî, Abdülfetâh, (1986). *Esbâbü'n-Nüzûl anî's-Sahâbeti ve'l-Müfessirin*, (Çev. Salih Akdemir), Ankara: Fecir Yay.
- Karaman, Hayreddin, Çağrıç, M. Dönmez, İ. Gümüş, S. (2007). *Kur'an Yolu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh, (1993). *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb, (2001). *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (1. Basım). Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Polat, Selahattin, (1985). *Müresel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, Ankara.
- Râzî, Fahreddin, (1990). *Mefatihü'l-Ğayb*, (1. Basım). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed, (1993). *Bahru'l-Ulûm*, (1. Basım). tah: Ali Muavvad v.d, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- et-Tirmîzî, Muhammed b. İsa, (1975). *Sünen*, (2. Basım). tah: İbrahim Atve Avad, Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- et-Taberî, İbn Cerîr, (2001). *Tefsîru't-Taberî*, (2. Basım). tah: Abdullâh et-Turkî, Kahire: Dâr Hicr.
- Uleyvâ, İbn Halife, (1404) *Câmiu'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, (1. Basım). yy.
- Uğur, Mücteba, (1992). *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, (1. Basım). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- el-Vâdîf, Ebû Abdurrahman, (2004). *es-Sahâhu'l-Müsned min Esbâbi'n-Nüzûl*, (2. Basım). Mektebetü's-Sanâ'l-Eseriyye.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, (1991). *Esbâbü'n-Nüzûl*, (1. Basım). tah: Kemâl Besyûnî Zâlül, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Yazır, M. Hamdi, (1979). *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat.
- ez-Zehbî, Muhammed, *et-Tefsir ve'l-Müfessirân*, (1. Basım). Lübnan: Dâru'l-Kalem.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, (1995). *el-Keşşâf*, (1. Basım). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.